



UvA-DARE (Digital Academic Repository)

Onbevoegd lesgeven: een noodoplossing: ervaringen van docenten en schoolleiders in het voortgezet onderwijs

van Daalen-Kapteijns, M.M.; Vrieze, G.; Karsten, S.; van Kessel, N.

Publication date
2008

[Link to publication](#)

Citation for published version (APA):

van Daalen-Kapteijns, M. M., Vrieze, G., Karsten, S., & van Kessel, N. (2008). *Onbevoegd lesgeven: een noodoplossing: ervaringen van docenten en schoolleiders in het voortgezet onderwijs*. (SCO-rapport; No. 808). SCO-Kohnstamm Instituut. <http://www.sco-kohnstammstituut.uva.nl/pdf/sco808.pdf>

General rights

It is not permitted to download or to forward/distribute the text or part of it without the consent of the author(s) and/or copyright holder(s), other than for strictly personal, individual use, unless the work is under an open content license (like Creative Commons).

Disclaimer/Complaints regulations

If you believe that digital publication of certain material infringes any of your rights or (privacy) interests, please let the Library know, stating your reasons. In case of a legitimate complaint, the Library will make the material inaccessible and/or remove it from the website. Please Ask the Library: <https://uba.uva.nl/en/contact>, or a letter to: Library of the University of Amsterdam, Secretariat, Singel 425, 1012 WP Amsterdam, The Netherlands. You will be contacted as soon as possible.

Onbevoegd lesgeven: een noodoplossing

Ervaringen van docenten en schoolleiders in het voortgezet onderwijs

Maartje van Daalen
Gerrit Vrieze
Sjoerd Karsten
Nico van Kessel

CIP-GEGEVENS KONINKLIJKE BIBLIOTHEEK, DEN HAAG

Daalen, M. van, Vrieze, G., Karsten, S., Kessel, N. van

Onbevoegd lesgeven: een noodoplossing

M. van Daalen & S. Karsten. Amsterdam: SCO-Kohnstamm Instituut van de Faculteit der Maatschappij- en Gedragwetenschappen, Universiteit van Amsterdam.

G. Vrieze & N. van Kessel. Nijmegen: ITS Radboud Universiteit Nijmegen.

ISBN 978-90-6813-865-8

Alle rechten voorbehouden. Niets uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand, of openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch, door fotokopieën, opnamen of op enige manier, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

All rights reserved. No part of this publication may be reproduced, stored in a retrieval system, or transmitted, in any form or by any means, electronic, mechanical, photocopying, or otherwise, without the prior written permission of the publisher.

Uitgave:

SCO-Kohnstamm Instituut, ITS Radboud Universiteit Nijmegen

SCO-rapport 808; SCO-projectnummer 40308

Telefoon: 020-525 1201; 024-3653500

<http://www.sco-kohnstammstituut.uva.nl>; <http://www.its-nijmegen.nl>

Copyright © SCO-Kohnstamm Instituut, ITS Radboud Universiteit Nijmegen, 2008

Dit onderzoek is gefinancierd uit het budget dat het ministerie van OCW jaarlijks beschikbaar stelt aan de LPC ten behoeve van Kortlopend Onderwijsonderzoek dat uitgevoerd wordt op verzoek van het onderwijsveld.

Inhoud

Woord vooraf	5
Samenvatting	7
1 Vragen	9
2 Onbevoegd lesgeven	11
3 Resultaten uit het survey	13
3.1 Hoe vaak komt onbevoegd lesgeven nu eigenlijk voor?	13
3.2 Ervaringen onbevoegd lesgeven	14
3.3 Ervaringen met lesgeven in leergebieden	15
3.4 Docenten in de bovenbouw	17
4 De gevalstudies	19
4.1 Beschrijving van de gevalstudies	19
4.2 Resultaten uit de gevalstudies voor inzet van on(der)bevoegde docenten	32
5 Beroepsidentiteit en intrinsieke motivatie	39
6 Conclusies	41
7 Aanbevelingen	43
7.1 Aanbevelingen met betrekking tot bevoegdheden	43
7.2 Aanbevelingen met betrekking tot leergebieden	44
Geraadpleegde literatuur	47

Woord vooraf

In januari 2008 diende het Platform van Vakverenigingen in het Voortgezet Onderwijs (VVVO) een aanvraag in bij LPC Kortlopend Onderwijsonderzoek. Het ging om deze onderzoeksvraag:

Welke oplossingen zijn er te ontwikkelen voor de problemen waarmee docenten geconfronteerd worden die in de onderbouw van het voortgezet onderwijs ingezet worden bij het geven van les/begeleiding in vakken waarvoor zij geen bevoegdheid hebben en/of leergebieden waarvoor zij geen volledige bevoegdheid hebben?

Een vraag, ingediend door Onderwijsgemeenschap Venlo en Omstreken (OGVO), werd hierbij aangehaakt:

Wat is voor docenten het belang van intrinsieke motivatie bij de keuze van hun beroep en bij hun beroepsidentiteit?

Het onderzoek werd toegekend binnen de ontwikkellijn 'de school als professionele organisatie'. Het survey-deel is uitgevoerd door het ITS Nijmegen (Gerrit Vrieze en Nico van Kessel) en de gevalsstudies werden gedaan door het SCO-Kohnstamm Instituut te Amsterdam (Maartje van Daalen en Sjoerd Karsten).

De onderzoekers spreken hier hun dank uit aan degenen die de survey-vragen hebben beantwoord, en aan hen die in interviews meer informatie gaven over de stand van zaken op hun school. Hartelijk dank voor uw medewerking!

Ook bedanken we het Platform VVVO en de OGVO voor hun hulp bij tussentijdse vragen van onze kant. We hopen dat het rapport bijdraagt aan het oplossen van de problemen rond het onbevoegd lesgeven in de onderbouw van het VO.

Sjoerd Karsten en Nico van Kessel

Samenvatting

Onderzocht werd in welke mate onbevoegd lesgeven in de onderbouw van het Voortgezet Onderwijs voorkomt en welke problemen zich hierbij voordoen. Een internet-survey onder leden van de vakverenigingen, aangesloten bij het Platform VVVO, leverde respons op van 974 docenten van wie 553 lesgeven in de onderbouw. Tevens werden op zeven scholen verdiepende studies gedaan.

Resultaten van het survey laten zien dat een kwart van de docenten in de onderbouw wel eens onbevoegd lesgeeft. Dit gebeurt voor een deel in het kader van leergebieden, die voornamelijk in het vmbo in ontwikkeling zijn. Ongeveer 20 procent van de onbevoegde docenten en 40 procent van de bevoegde collega's is ontevreden met het onbevoegde lesgeven. De bevoegden vinden een degelijke basis, die zij zelf in jaren studie hebben verworven, essentieel voor het geven van vakinhoudelijk onderwijs. De helft of meer van alle gesprekspartners ervaart een grotere taakbelasting in verband met het onbevoegde lesgeven.

De opvattingen over onbevoegd lesgeven in het kader van leergebieden variëren. Sommige docenten hebben hiermee problemen omdat zij verlaging van het niveau vrezen. Anderen zijn bereid mee te denken over leergebieden en vragen rond bevoegdheid, als er voldoende garanties zijn voor het op peil houden van de vakinhoud, scholing in het nieuwe vak of leergebied, begeleiding door collega's en steun van de schoolleiding.

In de gevalsstudies kon dieper worden ingegaan op de achtergrond van het onbevoegde lesgeven. Deze studies onderstrepen de resultaten uit het survey. Evenals de docenten uit het survey hechten gesprekspartners uit de gevalsstudies aan bevoegde docenten in de klas. Als dat niet haalbaar is worden onbevoegde docenten ingezet of, wat vaker het geval is, onderbevoegde. Er zijn verschillen tussen havo/vwo en vmbo. Het inzetten van on(der)bevoegden in havo/vwo is meestal een noodoplossing of een compromis, omdat er geen bevoegde docenten te krijgen zijn of omdat er te weinig uren beschikbaar zijn voor een nieuwe docent. In het vmbo spelen deze factoren ook een rol. Daarbij maken deze scholen van de nood een deugd door docenten met een pabo-diploma in te zetten voor leerlingen in de lagere leerjaren en de praktijkgerichte niveaus. Deze onderbevoegde docenten moeten, meestal in het kader van 'minder handen voor de klas', door hun pedagogische aanpak de rust scheppen die de vaak kwetsbare leerlingen nodig hebben om tot leren te komen.

Overigens vindt het merendeel van de on(der)bevoegde docenten en hun leiding het essentieel dat er op termijn alsnog een bevoegdheid wordt behaald. Er wordt daarbij op enkele scholen de behoefte uitgesproken aan een regeling die meer maatwerk biedt. Ook zijn er ideeën over een eventuele speciale vmbo-bevoegdheid.

In de laatste paragraaf worden aanbevelingen geformuleerd met betrekking tot bevoegdheden: drie bovenschools en vier op schoolniveau. Ook worden zes aanbevelingen gedaan met betrekking tot leergebieden.

In het onderzoek werden opvattingen over de beroepsidentiteit als tweede onderwerp bevestigd. Uit het survey blijkt dat vrijwel alle docenten intrinsiek gemotiveerd zijn voor het docentschap, waarbij zij gerichtheid op de vakinhoud koppelen aan plezier in het omgaan met leerlingen. Uit enkele gevalstudies blijkt voor het vmbo een verschuiving op te treden van *vakgebonden docentschap* naar een *breder docentschap*. In deze bredere opvatting komt de relatie met de leerlingen op de eerste plaats en de vakinhoud op de tweede.

1 Vragen

In de onderbouw van het voortgezet onderwijs worden docenten steeds meer ingezet bij het geven van les/begeleiding in vakken waarvoor zij geen (volledige) bevoegdheid hebben. Dit gebeurt in vakgerichte lessen, en met name in het vmbo ook in het kader van leergebieden. De bedoeling van de invoering van leergebieden is meer samenhang in vakken te creëren om inhoudelijke verbanden voor leerlingen begrijpelijker te maken. Een tweede doel is door 'minder handen voor de klas' sociale cohesie en een veilig klimaat in de klas te bevorderen. Verder wil de overheid, deels door de introductie van leergebieden, het tekort aan docenten bestrijden.

Het Platform VVVO ontving geluiden vanuit de aangesloten vakverenigingen dat docenten met de invoering van leergebieden en het onbevoegd lesgeven tegen problemen aanlopen. De beroepsidentiteit, de passie voor het vak, zou in de knel komen. Sommige docenten zijn van mening dat het onbevoegde lesgeven ten koste gaat van het niveau van het vakonderwijs. Anderen voelen zich weinig gesteund door de schoolleiding bij de invoering van leergebieden. Er zijn scholen waar docenten en leiding zelf oplossingen vinden voor de ondervonden problemen, maar dit lukt niet overal naar tevredenheid van de betrokken docenten. Het Platform vraagt zich af of ook de landelijke politiek maatregelen moet nemen om eventuele problemen op te lossen.

Het Platform VVVO wil weten:

- 1. In welke mate worden docenten in de onderbouw onbevoegd ingezet en in welke mate worden zij in leergebieden ingezet waarvoor zij geen volledige bevoegdheid hebben?*
- 2. Hoe ervaren docenten dit? Hoe gaan ze hiermee om? Gaat het ten koste van de kwaliteit van het onderwijs?*
- 3. Welke oplossingen zijn er te ontwikkelen, door docenten, door scholen, door de landelijke politiek?*

Een onderzoeksvraag van de Onderwijsgemeenschap Venlo en Omstreken (OGVO) werd hierbij aangehaakt. OGVO stuitte bij de invoering van functioneringsgesprekken aan de hand van competenties op het probleem dat docenten hun intrinsieke motivatie voor het vak onvoldoende herkennen. OGVO wilde weten wat voor docenten het belang is van intrinsieke motivatie bij de keuze van hun beroep en bij hun beroepsidentiteit. Wij hebben deze vraag als volgt vertaald:

4. Komt de beroepsidentiteit in het geding door onbevoegd lesgeven en de invoering van leergebieden?

Er zijn zeven gevalstudies uitgevoerd om zicht te krijgen op het onbevoegde lesgeven, in het kader van leergebieden en daarbuiten. Gevalsstudie zeven is gedaan bij één van de bij OGVO aangesloten scholen.

Voorts is een survey-onderzoek uitgevoerd bij de leden van de vakverenigingen, aangesloten bij het Platform VVVO, om te achterhalen in welke mate onbevoegd lesgeven en lesgeven in leergebieden voorkomt en welke problemen de respondenten hiermee hebben. De effectieve respons bestaat uit 974 docenten waarvan 553 in de onderbouw. Tachtig procent van de respondenten geeft voornamelijk les in het vwo/havo. Van de docenten in de onderbouw is dit 75 procent.

2 Onbevoegd lesgeven

Wettelijke achtergrond

Sinds 1 augustus 2006 is de 'Wijziging van de Wet op het voortgezet onderwijs in zake vervanging van de basisvorming door een nieuwe regeling voor de onderbouw (regeling onderbouw VO)' van kracht. De regels voor bevoegdheden van leraren bieden sinds die datum meer ruimte voor de scholen om te kiezen voor individuele bevoegdheid of teambevoegdheid. Het is toegestaan dat een docent die daartoe bekwaam geacht wordt door het bevoegd gezag meer vakken voor een groep leerlingen verzorgt, mits in het team waarvan hij deel uitmaakt voor alle te geven vakken een bevoegd docent aanwezig is die de inhoudelijke verantwoordelijkheid draagt (zie de folder 'Wat moet en wat mag in de onderbouw?' www.onderbouw-vo.nl). Dan is er sprake van teambevoegdheid.

Leergebieden

De verandering in de regels voor bevoegdheden hangt samen met de mogelijkheid tot het invoeren van leergebieden. Scholen hebben de vrijheid zelf leergebieden samen te stellen en te bepalen welke lesstof in welk leergebied een plaats krijgt. We noemen enkele voorbeelden. Het leergebied '*Mens en maatschappij*' combineert onderdelen uit het curriculum van de vakken geschiedenis, aardrijkskunde, economie en soms levensbeschouwing, terwijl in '*Mens en natuur*' onderdelen van natuur- en scheikunde, techniek, biologie en verzorging worden gecombineerd. In '*Kunst en cultuur*' zijn inhoud van muziek, dans, drama en beeldende vakken herkenbaar. *Wiskunde Wetenschap en Techniek* (WWT), op sommige scholen ook wel *Science* genoemd, is de verzamelnaam voor wiskunde, biologie, techniek, natuurkunde, scheikunde, biologie en aardrijkskunde (fysische geografie).

Een belangrijke reden voor het invoeren van leergebieden, met name in het vmbo, is het creëren van een leerklimaat waarin leerlingen zich veilig voelen in een vertrouwde groep met 'minder handen in de klas'. Een tweede belangrijke reden is het vergroten van de samenhang tussen vakinhouden, waardoor inhoudelijke verbanden voor leerlingen interessanter en begrijpelijker worden.

Beroepsidentiteit

Onbevoegd lesgeven, in leergebieden of los daarvan, kan bij docenten tot problemen leiden. Dit gegeven was aanleiding voor de vraag van Platform VVVO en OGVO. De beroepsidentiteit, de passie voor het vak, zou onder druk komen. Docenten zijn bang dat er door integratie van vakken in leergebieden concessies aan het vakniveau worden gedaan. De onderwijskwaliteit zou hiermee in het geding zijn. De docenten die aangesloten zijn bij de vakverenigingen hechten aan de ontwikkeling van het vak. De introductie van leergebieden zouden zij aanvoelen als in strijd met alles wat ze doen en geleerd hebben.

We gaan nu eerst in op de belangrijkste uitkomsten van het survey¹. Daarna wordt ingegaan op de gevalsstudies. Tot slot trekken we conclusies en doen wij aanbevelingen.

¹ De volledige verslagen zijn opgenomen in de rapportage die te downloaden is van de website van het SCO-Kohnstamm Instituut: <http://www.sco-kohnstammstituut.uva.nl> (Maartje van Daalen en Sjoerd Karsten, gevalsstudies) en van de website van het ITS: <http://www.its-nijmegen.nl> (Gerrit Vrieze en Nico van Kessel, survey).

3 Resultaten uit het survey

3.1 Hoe vaak komt onbevoegd lesgeven nu eigenlijk voor?

Een kwart van de ondervraagde docenten in de onderbouw geeft wel eens onbevoegd les. Gemiddeld gaat het om 6 uur per week, ruim eenderde van de door hen opgegeven wekelijkse lesomvang. Een kwart van de docenten die onbevoegd lesgeven, doen dit meer dan 50 procent van de lessen. Het ontbreken van bevoegde docenten in het docentencorps is de belangrijkste oorzaak. Ook het tekort aan nieuw te werven docenten speelt een rol. Bij één op de vijf docenten spelen onderwijskundige of pedagogische redenen een rol.

Van de ondervraagde docenten in de onderbouw geeft ruim een kwart (29%) wel eens les in leergebieden. Ruim eenderde hiervan doet dit dan onbevoegd. Gemiddeld gaat het bij het lesgeven in leergebieden² om 4 uur per week, eenderde van de door hen opgegeven lesomvang. Bij diegenen die onbevoegd lesgeven in leergebieden is dit een kwart. Negentien procent van de docenten geeft meer dan de helft van de lesomvang les in leergebieden; bij de onbevoegden is dit twaalf procent. Lesgeven in leergebieden is bij tweederde van deze docenten beleid van de school. Meestal staat de docent alleen voor de klas, soms wordt er in een project samengewerkt.

De invoering van leergebieden in de onderbouw staat nog aan het begin. Volgens tien procent van de docenten is er sprake van integratie in leergebieden. Volgens 58 procent van de docenten is het onderwijs in de onderbouw nog traditioneel vakgericht. Bijna eenderde geeft aan dat er sprake is van een combinatie van vakken en projecten. Op sommige scholen komen leergebieden op kleine schaal voor.

Bijna de helft van de docenten begeleidt wel eens leerlingen individueel en ruim 80 procent houdt wel eens toezicht als vervanger of om 'ophokuren' te vullen (zie tabel volgende pagina).

² De term leergebieden wordt als overkoepelende term gehanteerd voor alle begrippen als teamonderwijs, clusters, domeinen e.d.

Overzicht: mate van voorkomen van onbevoegd lesgeven, (onbevoegd) lesgeven in leergebieden, begeleiding van leerlingen en toezicht houden, (n= 533)

	percentage docenten	gemiddeld aantal uren p/w	gemiddeld % van lestaak	% docenten > 50 procent
Onbevoegd lesgeven	25	6	35	25
Lesgeven in leergebieden	29	4	31	19
Onbevoegd lesgeven in leergebieden	11	4	26	12
Begeleiding leerlingen	49	3	19	7
Toezicht houden	83	1	8	2

3.2 Ervaringen onbevoegd lesgeven

Hoewel docenten zich in grote lijnen bekwaam achten voor de lessen die ze onbevoegd geven, acht 13 procent zich hiervoor onbekwaam. De werkdruk neemt toe door het onbevoegd lesgeven, zegt ruim tweederde. Docenten die onbevoegd lesgeven zijn ontevredener over de taakbelasting dan docenten die bevoegd lesgeven. Eenderde deel van de onbevoegde docenten zegt het lesgeven in het eigen vak te missen. Er zijn ook positieve effecten, zoals taakverrijking doordat men een tot dan toe onbekend vak geeft.

Er is een substantieel deel van de docenten (ongeveer 20 procent) voor wie het onbevoegd lesgeven duidelijk negatief uitpakt: de beroepsidentiteit komt in de knel, de passie voor het vak neemt af en men ziet het onbevoegd lesgeven als een aantasting van alles wat men doet en heeft geleerd. De andere docenten zijn neutraal of zien onbevoegd lesgeven als taakverrijking.

In vergelijking tot de docenten die bevoegd lesgeven hebben onbevoegde docenten significant minder onderwijservaring en zitten ze gemiddeld op kleine scholen.

Zestig procent van docenten die onbevoegd lesgeven, wil ondersteuning en/of begeleiding, terwijl een goede 40 procent begeleiding krijgt. Een kwart van de onbevoegde docenten heeft een collega die hen begeleidt. Eén op de tien krijgt extra uren om zich voor te bereiden. Een externe opleiding om een bevoegdheid te halen wordt gevolgd door 17 procent van de onbevoegde docenten.

Ruim de helft van de onbevoegde docenten wil ondersteuning of begeleiding. Wensen op dit gebied zijn:

- meer voorbereidingstijd
- betere afstemming binnen teams
- begeleiding door collega's
- goed lesmateriaal
- na- en bijscholing
- steun van de schoolleiding.

Collega's over onbevoegd lesgeven

Collega's die hun lessen bevoegd geven, ervaren ook de consequenties van onbevoegd lesgeven in hun vaksectie. Ook zij zien vooral dat door de onbevoegde collega's in hun vak hun eigen werkdruk toeneemt. Voorts zien ze dat door het onbevoegd lesgeven van hun collega's hun eigen beroepsidentiteit in de knel komt. 'Een ander geeft mijn vak onbevoegd, terwijl ik er zelf vier jaar voor heb moeten studeren', zo wordt gesteld. Ook zeggen ze dat het onbevoegd lesgeven van een collega het voor henzelf moeilijker maakt om leerlingen te boeien met hun lessen. Dit zou kunnen zijn omdat ze in de thematische afstemming concessies doen.

Zij signaleren ook dat door het onbevoegd lesgeven van collega's de eigen taakvariatie toeneemt.

3.3 Ervaringen met lesgeven in leergebieden

Bijna alle docenten die lesgeven in leergebieden achten zich hiervoor voldoende bekwaam. Negen procent voelt zich onvoldoende bekwaam om in leergebieden les te geven. Docenten die lesgeven in leergebieden zijn positief over de toenemende taakvariatie en toename in samenhang in vakken. Negatief zijn ze over de gevolgen voor de kwaliteit van het onderwijs, het niveau van het vak en de vakkennis van docenten. Die nemen af. Wat betreft de tevredenheid over het werk zijn er geen verschillen tussen docenten in leergebieden en de andere docenten.

De verschillen tussen docenten die lesgeven in leergebieden en docenten die dat niet doen, zijn gering. Docenten in leergebieden werken relatief vaker in het vmbo. Logisch, in het vmbo wordt vaker gewerkt in leergebieden.

Tweederde van de docenten in leergebieden heeft behoefte aan steun en begeleiding, terwijl zo'n 60 procent geen enkele vorm van begeleiding krijgt. Er is behoefte aan:

- begeleiding/coaching
- steun van de schoolleiding
- faciliteiten
- meer tijd
- lesmateriaal
- consistentie in beleid.

Docenten die onbevoegd lesgeven in leergebieden zien meer nadelen dan docenten die bevoegd lesgeven in leergebieden. Docenten die onbevoegd lesgeven hebben minder rust en orde in de klas, zien het vaker als een aantasting van alles wat ze doen en geleerd hebben, als afname van de beroepsidentiteit en ze zien hun passie voor het vak vaker afnemen.

Collega's over lesgeven in leergebieden

Docenten die niet in leergebieden werken zijn in grote lijnen negatief over de gevolgen voor de school van het lesgeven in leergebieden. Ze zijn vooral bezorgd over het niveau van het vak, de kwaliteit van het onderwijs en de vakkennis van docenten die zou afnemen. Ook zien ze het als een aantasting van de beroepsidentiteit.

Positief zijn ze over de taakvariatie en de samenhang in vakken.

Meningen

Zowel docenten in als buiten leergebieden zijn kritisch over het lesgeven in leergebieden. De voordelen van leergebieden wegen niet op tegen de nadelen, zo denkt de helft. Van de docenten die in leergebieden werken, denkt nog geen kwart dat de voordelen ervan opwegen tegen de nadelen. Slechts een kwart denkt dat docenten zelf goed een oplossing weten te vinden voor de problemen. En bijna de helft denkt dat de schoolleiding hen onvoldoende steunt bij het lesgeven in leergebieden. Van de docenten in leergebieden is 19 procent van mening dat de schoolleiding hen hierbij voldoende steunt.

Toch staan de docenten die nu nog niet lesgeven in leergebieden hier niet onwettig tegenover. Zo'n tien procent van deze docenten geeft aan dit onder geen beding te willen. De overigen geven aan dit onder *voorwaarden* te willen doen, zoals:

- extra tijd voor overleg
- begeleiding/coaching
- voldoende faciliteiten
- afstemming in het leergebied
- steun van de schoolleiding.

3.4 Docenten in de bovenbouw

Docenten in de bovenbouw is gevraagd welke verwachtingen zij hebben van het lesgeven in leergebieden in de onderbouw en onder welke condities zij dit eventueel willen doen.

De werkdruk zal toenemen, verwacht ruim de helft als ze in leergebieden in de onderbouw zouden lesgeven. Voorts verwacht men dat men het lesgeven in het eigen vak zal missen, dat de passie voor het vak afneemt, dat de eigen lessen onvoldoende uit de verf zullen komen en dat het moeilijker wordt om leerlingen te boeien. Positief is men over de verwachte taakverrijking.

Als docenten uit de bovenbouw zou worden gevraagd les te geven in leergebieden (in de onderbouw), zegt een kwart dit onder geen beding te willen doen. Ruim veertig procent is bereid dit te doen mits aan bepaalde *condities* is voldaan, zoals:

- autonomie en zeggenschap over het werk
- overleg en afstemming in de vaksectie
- begeleiding door een collega
- overeind blijven van de vakinhoud.

Eenderde van de docenten in de bovenbouw is desgevraagd zonder meer bereid les te geven in leergebieden. Een deel hiervan geeft aan in het verleden al ervaring te hebben met het lesgeven in de onderbouw.

4 De gevalsstudies

4.1 Beschrijving van de gevalsstudies

Als gevalsstudies zijn zeven scholen gekozen waar het on(der)bevoegd lesgeven in de onderbouw, al dan niet in het kader van leergebieden, aan de orde is. Hierbij is gelet op spreiding over havo/vwo en vmbo, over brede scholengemeenschappen en kleinere scholen, en over scholen die vakoverstijgend werken en scholen die meer traditioneel lesgeven.

Binnen elke school werden twee tot drie respondenten gevraagd voor een interview, dat telefonisch of op de school zelf werd afgenomen. De onderwerpen werden afgestemd met die uit het survey. De verkregen informatie werd in een vast format voor elke school verwerkt tot een conceptverslag, dat door de geïnterviewden werd geacordeerd. De volledige verslagen zijn opgenomen in de rapportage die te downloaden is van de website van het SCO-Kohnstamm Instituut: <http://www.sco-kohnstammstituut.uva.nl>. Hier is elk verslag gecomprimeerd weergegeven. De scholen zijn aangeduid met een algemene typering.

Wij hebben via de interviews een momentopname gemaakt van de lopende processen in de onderbouw van het voortgezet onderwijs en een stand van zaken beschreven van juni tot oktober 2008.

We bespreken eerst de drie havo-vwo-scholen en daarna de vier vmbo's.

Gevalsstudie 1

Een grootstedelijk categoriaal gymnasium in Noord-Holland: Onbevoegd lesgeven als compromis

Situatie

Op dit middelgrote categoriale gymnasium wordt op de traditionele manier vakgericht lesgegeven. De school heeft relatief veel bevoegde docenten. Er worden op beperkte schaal docenten die bevoegd zijn voor een 'eigen' vak, ingezet voor een verwant vak waarvoor een lerarentekort is. Dat gebeurt op basis van de actuele situatie in de school. Hierbij wordt een compromis gezocht tussen verschillende overwegingen:

- 1) De leiding streeft naar zoveel mogelijk bevoegde docenten, vanwege het belang dat gehecht wordt aan bevoegdheid, zowel voor de kwaliteit van het onderwijs als voor het enthousiasmeren van leerlingen voor een vak.
- 2) De leiding moet elk schooljaar het rooster zien rond te krijgen. Soms is er geen bevoegde docent te krijgen voor openstaande uren, en soms zou het werven van een bevoegde docent resulteren in een 'minibaantje' (minder dan 8 uur). Dan kijkt de school naar de mogelijkheden met de beschikbare docenten, hun bevoegdheden en aanstellingen. Zo moet de binding tussen docenten en school gewaarborgd worden.

De docent die bevoegd is voor natuurkunde geeft, behalve dit vak, aanvangsonderwijs scheikunde. Ook al is er voor deze docent groot verschil tussen het "eigen" vak natuurkunde en het verwante vak scheikunde, toch is het goed te doen om scheikunde aan derdeklassers te geven, vanwege de overlap in onderwerpen tussen beide vakken. Er is geschikt materiaal voor scheikunde, met advies van de maker: de bevoegde docent scheikunde. Ook is er goede ondersteuning door TOA's, Technisch OnderwijsAssistenten, met name voor practica. De onderwijstaak van deze docent is er interessanter door geworden en daarnaast zijn aanstelling aantrekkelijker. Voor de leerlingen worden verbanden tussen natuur- en scheikunde beter zichtbaar.

Problemen en oplossingen

- 1) Er wordt veel overgelaten aan het eigen initiatief van de docent die onbevoegd scheikunde geeft. Er is weliswaar gemakkelijk informele begeleiding te krijgen van de bevoegde scheikundedocent, maar vooral op vraag van de onbevoegde. In de schoolcultuur is het geen gewoonte om bij elkaar in de lessen te kijken, terwijl intervisie erg leerzaam zou zijn voor de onbevoegde docent. De docenten zijn van oudsher autonoom, en bemoeien zich uit zichzelf weinig met het lesgeven van collega's.
- 2) Scholing, en facilitering daarvoor, moet door (onbevoegde) docenten zelf aangekaart worden bij de schoolleiding.

Verband met beroepsidentiteit

De geïnterviewde docent vindt lesgeven maatschappelijk belangrijk en werkt graag met jonge mensen. Hij vindt regelmatige terugkoppeling op het functioneren belangrijk voor alle docenten en merkt op dat die terugkoppeling binnen de school onvoldoende plaatsheeft. Negatieve factoren voor de uitoefening van zijn beroep vindt hij:

- 1) De beperkte doorgroeimogelijkheden binnen de school.

- 2) De beperkte mogelijkheden voor verdere persoonlijke ontwikkeling. Ieder jaar komen er weliswaar nieuwe leerlingen, maar het blijft toch "dezelfde sóort uitdaging".

Gevalsstudie 2

Een grootstedelijk lyceum in Zuid-Holland:

"Liever bekwaam dan bevoegd"

Situatie

Op dit Lyceum wordt op de traditionele manier vakgericht lesgegeven, al wordt er voorzichtig geëxperimenteerd met enkele projecten. Vanwege het lerarentekort komt on(der)bevoegd lesgeven op de school veel voor, in verschillende vormen. Er zijn jonge mensen in dienst die nog bezig zijn met het afronden van een tweedegraads opleiding. Voor een deel zijn dit docenten met een pabo-diploma die studeren voor een tweedegraads bevoegdheid in een vak dat dicht ligt bij een basisschoolvak, zoals Nederlands of aardrijkskunde. Er zijn docenten die een doctoraal of master hebben in een vak, maar nog bezig zijn met het behalen van hun diploma aan de lerarenopleiding. En er zijn enkele 'wijs grijs' docenten³, die met (vervroegd) pensioen zijn en lesgeven in een vak waarover zij veel kennis hebben vanuit hun beroep. Voor de bovenbouw geldt nog dat het erg moeilijk is eerstegraads bevoegde docenten te vinden. Vaak worden hier tweedegraads bevoegden ingezet die naast het lesgeven studeren om een eerstegraads bevoegdheid te behalen.

Het motto van de school is "liever bekwaam dan bevoegd". Evengoed is het behalen van de vereiste bevoegdheid op een redelijk geachte termijn een harde eis die gesteld wordt aan elk on(der)bevoegd teamlid. De school faciliteerde het studeren voor een bevoegdheid al vóór de 'Plasterkgelden' (het scholingsfonds van het ministerie van onderwijs). Behalen van de vereiste bevoegdheid is voorwaarde voor een vaste aanstelling, terwijl ontslag volgt als de bevoegdheid niet binnen een gestelde termijn behaald wordt. Docenten hebben zich verder vastgelegd om, bij behalen van de bevoegdheid, een aantal jaren aan de school verbonden te blijven; wil iemand eerder weg, dan moet de bijdrage die de school betaald heeft worden terugbetaald. De bekwaamheid van elk teamlid wordt jaarlijks bewaakt in de vorm van functionerings- en beoordelingsgesprekken.

De teamleider van de onderbouw heeft waardering voor de on(der)bevoegde docenten, die lesgeven en daarnaast studeren voor hun bevoegdheid. Zij merkt op dat deze

³ De pilot 'Wijs Grijs in het Onderwijs' wordt in de regio Den Haag/Rotterdam uitgevoerd door CINOP en Loyalis in opdracht van de ministeries van SZW en OCW.

docenten vaak bewust kiezen voor werk in het onderwijs, dat ze talent hebben hiervoor, bereid zijn om zelf te leren, open staan voor vernieuwing en betrokken zijn bij leerlingen en school. De teamleider hoort ook van ouders en leerlingen dat er waardering is voor de wijze waarop deze docenten lesgeven.

Een voorbeeld van een nog niet bevoegde docent is de lerares Klassieke Talen. Zij begon, vanwege het grote tekort aan classici, vier jaar geleden als zij-instromer en zal binnen afzienbare tijd de eerstegraads bevoegdheid Klassieke Talen behalen. Het was voor haar een hele overgang van individueel muziekles geven naar lesgeven aan een hele klas. In het begin was zij 'drie lessen vóór op de leerlingen'. Ze krijgt goede coaching door de bevoegde classicus. Voorts heeft ze, ter verbetering van haar didactische vaardigheden, om intervisie gevraagd aan een onderwijskundig goed onderlegde collega.

Problemen en oplossingen

- Studerende docenten zijn vaste dagdelen niet beschikbaar voor taken buiten het eigenlijke lesgeven. Voor de teamleiding is het moeilijk om dergelijke taken altijd bij de overige, niet-studerende, docenten te leggen.
- On(der)bevoegde docenten moeten, ondanks de facilitering vanuit de school, veel eigen tijd steken in het studeren voor hun bevoegdheid.
- De zij-instromende docente is teleurgesteld in het onderwijs als organisatie. Van buiten de onderwijswereld binnengekomen is haar opgevallen hoeveel onrust er heerst, vooral vanwege de voortdurende verandering in regels en wetjes.

Verband met beroepsidentiteit

Beide geïnterviewden vinden passie voor een vak essentieel voor goed docentschap. Het motto van de school is "liever bekwaam dan bevoegd", maar bevoegdheid wordt gewaardeerd en vereist door de school als onderbouwing van die passie. Een docent moet hart hebben voor leerlingen, hen nieuwsgierig maken naar hoe de werkelijkheid in elkaar zit en uit leerlingen halen wat erin zit. Om het beroep van leraar aantrekkelijk te maken zijn goede docenten belangrijk als rolmodel, aldus de teamleider. Ook een behoorlijk salaris is hierbij een factor van belang. "Docenten leiden mensen op voor de toekomst, een niet te onderschatten taak!"

Gevalsstudie 3

Een lyceum in de provincie Utrecht: Het docentschap verandert

Situatie

Op dit lyceum wordt gewerkt vanuit een onderwijskundige visie waarin de eigen verantwoordelijkheid van de leerlingen centraal staat. De leerlingen zijn veel zelf aan het werk in hun eigen tempo en krijgen daarnaast klassikale instructie. Er wordt voornamelijk vakgericht onderwijs gegeven, al zijn er projecten waarin onderdelen uit verschillende vakken in samenhang aan bod komen. Vanwege het lerarentekort komt on(der)bevoegd lesgeven op de school in verschillende vormen voor. Er zijn docenten met een doctoraal of master in een schoolvak, die hun diploma aan de lerarenopleiding nog moeten behalen. Ook zijn er enkele zij-instromers, voor wie hetzelfde geldt. Soms geven docenten die bevoegd zijn voor één vak (bijv. scheikunde) onbevoegd les in een tweede daarmee verwant vak (bijv. biologie). In de bovenbouw wordt in toenemende mate door tweedegraads bevoegde docenten lesgegeven aan klassen waarvoor eerstegraads bevoegdheid vereist is. Deze "opmars van tweedegraders" wordt door de eerstegraads bevoegden met scepsis bekeken. Overigens faciliteert de school het als tweedegraders een eerstegraads bevoegdheid willen behalen.

Problemen en oplossingen

- In de ogen van één van de bevoegde geïnterviewde docenten geven on(der)bevoegde docenten vaak les door "het boek te doen". Dat is niet positief, maar toch veel beter te doen dan vroeger, omdat de huidige schoolboeken veel houvast bieden in de vorm van opdrachten en antwoorden, herhaalstof, toegevoegde vragen. Wat dan ontbreekt is gedegen inhoudelijke vakkennis, om de kern van wat belangrijk is uit de verf te laten komen. On(der)bevoegde docenten kunnen minder "extra's" inbrengen in de juiste context van een bepaald onderwerp uit de leerstof of uit de actualiteit. En die extra's maken het vak juist leuk voor leerlingen. Overigens vindt deze docent dat on(der)bevoegde docenten vaak wél goed lesgeven, omdat zij op de lerarenopleidingen een repertoire aan methodes en didactische werkvormen hebben verworven.
- De verwachting dat zij-instromers "een groter deel van de wereld" zouden binnenhalen komt tot nu toe niet uit, aldus één van de bevoegde geïnterviewde docenten. Dat komt misschien omdat zij het druk hebben met hun studie aan de lerarenopleiding naast het lesgeven. Het vraagt tijd om uit te vinden hoe eerdere ervaringen op een zinnige manier kunnen worden gebruikt in een les.

- De geïnterviewden vinden dat het lerarentekort teveel wordt aangepakt door symtoombestrijding, door overal docenten vandaan te halen, in plaats van bij de bron te beginnen: het beroep aantrekkelijker maken. Daarvoor zijn in ieder geval betere arbeidsvoorwaarden een vereiste.

Verband met beroepsidentiteit

Uit de interviews komt een vergelijking naar voren tussen de docent vroeger en de docent nu. Vroeger studeerde men een *vák* en deed naast gedegen vakkennis veel kennis van de wereld op. Na het afstuderen "deed je vooral de leraar uit je eigen middelbare school na, en werd verder door schade en schande wijzer". Tegenwoordig doen studenten een opleiding tot *docént*, waarbij het vak op de tweede plaats komt. De studie is korter waardoor studenten minder vakkennis, en ook minder algemene ontwikkeling opdoen. Wat echter onveranderd is: bevoegenheid en passie zijn onmisbaar voor goed docentschap. Docenten krijgen er de geweldige ervaring voor terug dat leerlingen soms opeens iets echt begrijpen. Dergelijke ervaringen heb je als docent nodig om het harde werken voor een betrekkelijk laag salaris vol te houden.

Gevalsstudie 4

Een vmbo-locatie in Overijssel:

Poging tot leergebieden en spin-off daarvan

Situatie

Deze vmbo-locatie is al enige jaren bezig met vernieuwingen. Zo worden aardrijkskunde en geschiedenis in combinatie gegeven. Echter, een poging om met leergebieden te gaan werken is mislukt. Met name de vakdocenten op havo-vwo maakten bezwaar. Zij vonden dat hun verantwoordelijkheid voor de vakinhoud in de knel kwam, met het oog op de eindexameneisen. Spin-off van deze poging is dat er in de 'keuzewerktijd' wordt gewerkt in projecten waarin leerstof uit verschillende vakken wordt geïntegreerd. Ook is de school, in samenwerking met een uitgeverij, bezig met ontwikkeling van een instrument om periodiek te bekijken welke vorderingen leerlingen maken in hun competenties.

Er zijn vier docenten met een Pabo-diploma die on(der)bevoegd worden ingezet in de klassen met lwoo-leerlingen, en in mindere mate in de bb-(basis-beroeps)klassen. Dit gebeurt bewust, vanwege de pedagogische kwaliteiten van deze docenten, en vanwege de problemen van de leerlingen in deze klassen. Er wordt vooral lesgegeven in 'basisschool'-vakken als aardrijkskunde, geschiedenis en Nederlands. Voor

deze vakken is het voor de lwoo- en bb-klassen vereiste niveau nauwelijks hoger dan voor groep 8 van de basisschool.

Direct doel van de school met de inzet van de Pabo-gediplomeerden is de leerlingen meer structuur te bieden, met "minder handen voor de klas". De leerlingen moeten vertrouwen krijgen in zichzelf en succeservaringen opdoen. Dan pas kan vakinhoud een kans krijgen.

Geprobeerd wordt te voorkómen dat leerlingen uitvallen, met te weinig bagage in de maatschappij belanden en daar vastlopen. De Pabo-gediplomeerde docenten hoeven van de schoolleiding niet per se een (verdere) vakbevoegdheid te behalen. Zij krijgen binnen de school informele en structurele ondersteuning. Hierbij wordt aangetekend dat zij nauwelijks tijd hebben om vaksectie-overleg bij te wonen, al was het maar voor één van de vakken waarin ze onbevoegd lesgeven.

Behalve voor de bb-klassen en de lwoo-leerlingen wordt zeer bewust gekozen voor bevoegde docenten. On(der)bevoegde docenten worden gefaciliteerd voor het behalen van de bevoegdheid. Als de bevoegdheid niet behaald wordt binnen de afgesproken termijn volgt ontslag. Elk jaar is er een scholingsgesprek waarin de voortgang besproken wordt.

Problemen en oplossingen

- Er is weerstand tegen de vernieuwingen, met name van collega's die soms al 25 jaar op school werkzaam zijn. De school blijft proberen hen in goed overleg bij de vernieuwingen te betrekken.
- Er zijn grenzen aan "minder handen voor de klas". Soms raakt een docent met een klas vast in een onproductieve situatie, juist omdat leerlingen en docent elkaar zo goed kennen.
- Er gaat binnen de school veel tijd zitten in het invullen van formulieren. Dit gaat ten koste van tijd die aan leerlingen besteed kan worden. Het is moeilijk om prioriteiten stellen in wat er gedaan wordt en wat blijft liggen.

Verband met beroepsidentiteit

De geïnterviewde Pabo-gediplomeerde docente wordt geïnspireerd door de combinatie van onderwijs en zorg. "Tijdens het lesgeven bouw je contacten op met leerlingen die achtergrond geven als je met hen te maken hebt in een zorg-context, en andersom". Het meest bevredigende aspect van haar leraarschap vindt ze dat ze kan bijdragen aan het vergroten van het vertrouwen van leerlingen in hun eigen mogelijkheden. Daarnaast waardeert ze het afwisselende en uitdagende werk en de wederzijdse steun tussen collega's. Het lastigste aspect is het 'professioneel blijven', dat wil zeggen de zorgen van het werk niet mee naar huis nemen.

De geïnterviewde schoolleider vindt bevoegdheid belangrijk voor de identiteit van de docent. "Als het alleen ging om het bezighouden van een klas: dat kan een goede voetbaltrainer ook".

Gevalsstudie 5

Een vmbo-locatie in Flevoland:

Onbevoegde en bevoegde docent als 'maatjes'

Situatie

Deze locatie werkt met geïntegreerde vakgebieden, 'domeinen', en daarnaast met 'routines' van vakinhoudelijk onderwijs voor Nederlands, Engels en wiskunde. Eén van de domeinen is Mens & Maatschappij, met als betrokken vakken aardrijkskunde, geschiedenis en economie. Er wordt binnen zo'n domein thematisch lesgegeven. Voorbeeld van een thema is 'water'.

Doel is om meer structuur te bieden voor lwoo-leerlingen, en leerlingen uit de basisberoepsgerichte- en kaderberoepsgerichte leerweg, door 'minder handen voor de klas'. De situatie is bedoeld als overgang tussen basisschool en voortgezet onderwijs, "een soort groep 9 en 10". Daartoe worden pabo-gediplomeerde docenten vanwege hun pedagogische kwaliteiten on(der)bevoegd ingezet voor vakken die dicht liggen bij de basisschoolvakken. Kern van de 'maatjes'-pilot, die gestart is voor de vakken wiskunde en Nederlands, is dat er koppels worden gevormd van een bevoegde met een onbevoegde docent. Binnen een team van twee koppels voor één vak ondersteunen de bevoegde docenten de onbevoegde op alle nodige manieren, door advies, coaching en intervisie. Voor de voorbereiding van de lessen is structureel ontwikkelen overlegtijd ingeroosterd. Waar mogelijk wordt gebruik gemaakt van ondersteunende hulpmiddelen, zoals digitale 'smart'-borden binnen Mens & Maatschappij.

De 'maatjes'-pilot vindt plaats in een ruimere ondersteunende context van collega's binnen de hele school. Ook vindt er periodiek interne en externe scholing plaats.

Problemen en oplossingen

- Voor de schoolleiding is het niet altijd eenvoudig om elk schooljaar de organisatie rond te krijgen en de taakbelasting op een redelijke manier over de docenten te verdelen.
- Deelname aan de 'maatjes'-pilot gebeurt op basis van vrijwilligheid. Er zijn geschikte docenten met een pabo-diploma die enthousiast zijn en openstaan voor uitbreiding van hun taken en bevoegdheden. De vraag is wel hoe het docenten zal vergaan die niet vrijwillig meedoen maar van wie op een later moment toch deelname in de nieuwe opzet gevraagd zal worden.

- Het inzetten van nog niet bevoegde docenten is binnen het ene domein, bijv. Mens & Maatschappij, gemakkelijker dan binnen het andere, bijv. Mens & Natuur.
- Het onbevoegd geven van een ander vak vraagt veel voorbereiding van de betrokken docent. Ook vraagt het een omschakeling naar de nieuwe aanpak. Het valt niet mee om als enige docent een groot deel van het onderwijs voor een klas te verzorgen en de vele blokken boeiend te maken en te houden.
- Er zijn bevoegde docenten die bang zijn dat het onbevoegde lesgeven ten koste gaat van de kwaliteit, en afbreuk doet aan het vak. Zij zeggen: "Ik heb 4 jaar gestudeerd en jij gaat dat vak nu gewoon geven!?" Ook zijn er onder hen die eerst sceptisch waren, maar bij nader inzien vinden dat het onbevoegde lesgeven voor de lwoo-, bb- en kb-klassen wel te doen is; deze bevoegde docenten zijn inmiddels enthousiaste coaches.
- De onbevoegde docenten die deze verplichting hebben volgens de wet Beroepen in het Onderwijs (wet BIO) moeten binnen twee jaar een vakbevoegdheid halen. Dit wordt door de school gefaciliteerd, maar is toch niet gemakkelijk voor docenten, naast een vrijwel volledige baan.
- Er moet gezorgd worden voor samenhang, niet alleen voor leerlingen maar ook voor docenten. Daarom worden in schooljaar 2008-2009 de lopende vernieuwingen steviger verankerd in plaats van er nieuwe initiatieven bij te nemen.

Verband met beroepsidentiteit

De geïnterviewde leidinggevende signaleert een verschuiving van identiteit van *vakgebonden docent* naar identiteit van *'docentschap'*. Hierin komt een relatie opbouwen met de leerlingen op de eerste plaats. Dan pas kan de vakinhoud aan de orde komen. De kwaliteit van die vakinhoud moet gewaarborgd blijven. Het is goed daarvoor ook de binnen school beschikbare kennis zo goed mogelijk te gebruiken.

De geïnterviewde docent ziet zichzelf als "bekwaam", beschikkend over een "goede mix van kennisgericht en leerlinggericht zijn", en met humor. Hij vindt het belangrijk dat leerlingen met plezier in de klas werken, in een veilige sfeer waarin docent en leerlingen elkaars kritiek serieus nemen. Hij is trots op het feit dat hij kinderen in hun puberteit kan en mag begeleiden en dat hij met zijn werk resultaat boekt.

Gevalsstudie 6
Een vmbo-locatie in Gelderland:
meer maatwerk nodig voor behalen bevoegdheid

Situatie

Op deze locatie wordt voor een deel gewerkt in leergebieden, onder andere 'Mens & Maatschappij', 'Mens & Natuur' en 'Kunst & Cultuur', die in de plaats zijn gekomen van losse vakken. Binnen een leergebied geven docenten met bevoegdheid voor één vak ook vakoverstijgend les met behulp van inhoud uit de andere betrokken vakken. Zo worden binnen Mens & Maatschappij docenten ingezet vanuit aardrijkskunde, geschiedenis, maatschappijleer (levensbeschouwing) en, in beperkte mate, economie. Deze vorm van lesgeven is in overeenstemming met de wet Beroepen in het Onderwijs (wet BIO) als alle vereiste bevoegdheden binnen de school aanwezig zijn. Collega's binnen een leergebiedteam kunnen elkaar gemakkelijk raadplegen. Achtergrond van de leergebieden is het streven om voor leerlingen meer samenhang aan te brengen en de vakinhouden begrijpelijker te maken. Voor 'Mens & Maatschappij' is een goede methode beschikbaar, waarin leerinhouden uit de verschillende vakken geïntegreerd worden aangeboden in thema's. De docentenhandleiding hierbij biedt achtergrond over inhoud uit alle betrokken vakken. Ook een digitaal schoolbord, waarop snel iets instructiefs getoond kan worden, werkt ondersteunend. Er is binnen de school de nodige ruimte voor coaching en intervisie. Daarnaast is er begeleiding beschikbaar vanuit de lerarenopleiding die betrokken is bij deze opleidingschool.

Naast de inzet van eenvakkig bevoegde docenten in leergebieden geven op deze locatie twee Pabo-gediplomeerde docenten on(der)bevoegd les aan lwoo-leerlingen, in het kader van 'minder docenten voor de klas'. Deze docenten hebben een goede interpersoonlijke competentie, en geven vakgericht Nederlands en/of wiskunde. Ze maken deel uit van een kernteam van de verschillende vakdocenten die aan dezelfde klassen lesgeven. Binnen dit kernteam, dat éénmaal per week bij elkaar komt, is veel wederzijdse ondersteuning beschikbaar. Ook hebben de docenten steun aan het pta (programma toetsing en afsluiting) voor het vak in kwestie.

De schoolleiding heeft belangstelling voor hoe de on(der)bevoegde docenten het doen, zorgt ervoor dat ze niet overbelast raken en stimuleert hen binnen de mogelijkheden tot het behalen van een bevoegdheid.

Problemen en oplossingen

- De eenvakkig bevoegde docent is bezorgd over de toekomst, als docenten niet meer worden opgeleid tot docent in één vak, maar bijvoorbeeld tot 'docent Mens

- & Maatschappij'. Hij vindt de diepgang van een éénavkiggige opleiding noodzakelijk als ondergrond voor het geven van vakoverstiggend onderwijs.
- De schoolleiding ziet als kernprobleem dat kwaliteit niet per se samengaat met bevoegdheid. Er zijn onbevoegde docenten die goed functioneren, en bevoegde docenten die niet goed functioneren, bijv. niet kunnen omgaan met vmbo-leerlingen, tekortschielen in het omgaan met een klas of met ouders.
 - Praktisch gezien is er voor de leiding soms geen andere keus dan onbevoegde docenten in te zetten. Ook bij een lerarentekort wil de school de leerlingen niet in de kou laten staan. Echter, het is zeker niet zo "dat iedereen zo van de straat geplukt kan worden en voor de klas gezet".
 - De pabo-docenten zijn beperkt inzetbaar, namelijk alleen in de lagere leerjaren en voor de praktijkgerichte niveaus. Zij vinden zelf dat ze wél les kunnen geven in bepaalde vakken, verwant aan basisschoolvakken, en aan bepaalde leerlingen, maar niet in alle vakken en niet in elke stroom, zoals de theoretische leerweg.
 - Hinderpaal voor het behalen van een bevoegdheid voor on(der)bevoegde docenten is de bestaande starre regeling. Er zou meer maatwerk mogelijk moeten zijn.
 - Onbevoegde docenten staan zwak als de school te maken krijgt met krimp in de formatie. Zij krijgen in plaats van een vaste aanstelling een verlengde tijdelijke aanstelling, terwijl bevoegden niet kunnen worden ontslagen.

Verband met beroepsidentiteit

De docent die lesgeeft in het leergebied Mens & Maatschappij vindt zijn vakachtergrond onmisbaar. Tegelijk ziet hij zichzelf steeds minder als vakdocent. Dat houdt verband met zijn jarenlange ervaring in het lesgeven in verwante vakken. Daardoor is hij steeds flexibeler geworden in het zich eigen maken van lesstof uit verschillende vakken en het gebruiken daarvan in vakoverstiggend onderwijs.

De Pabo-gediplomeerde docente ziet als de kern van haar beroep dat het leuk is om anderen iets te leren. De uitdaging is om eerst te zorgen dat je pedagogisch goed omgaat met de niet zo gemakkelijke vmbo-leerlingen, om vervolgens vakinhoudelijk en didactisch klaar te krijgen dat ze gaan leren: 'soms irritant, maar meestal erg dankbaar werk'.

Gevalsstudie 7
Een vmbo-locatie in Limburg:
vakoverstijgend 'leren in nieuwe contexten'

Situatie

Deze locatie zit midden in de ontwikkeling naar leergebieden; er zijn ook al enkele leergebieden gerealiseerd. Daarbij wordt gewerkt volgens het LINC!-model, het Leren In Nieuwe Contexten⁴. Er worden vakoverstijgende opdrachten gebruikt uit de database van LINC!, die wordt gevuld door docenten van verschillende opleidingen, in samenwerking met het ontwikkelcentrum⁵. Ook wordt door de school eigen materiaal gemaakt, deels in samenwerking met experts van een uitgeverij. De ontwikkeling naar vakoverstijgend onderwijs betekent dat het uitgangspunt is verschoven van het vak naar de leerling. Het onderwijsaanbod raakt daarmee steeds verder verwijderd van een standaard curriculum.

Er wordt op diverse manieren on(der)bevoegd lesgegeven: er zijn pabogediplomeerde docenten; docenten die bevoegd zijn in het ene vak, en daarnaast onbevoegd lesgeven in een ander vak; en docenten die als zij-instromer lesgeven zonder formele onderwijsbevoegdheid. Omdat voor elk vak een bevoegde docent beschikbaar is, is er sprake van 'teambevoegdheid'. Zowel directie als teamleden zijn voor het merendeel enthousiast over het werken met teambevoegdheid. De teams zijn tevreden over de ruimte die ze hebben om het onderwijs grotendeels zelf te organiseren. Er is veel aandacht voor de begeleiding van de on(der)bevoegde docenten, door wekelijks overleg, onderlinge advisering, vakinhoudelijke intervisie, en ondersteuning vanuit een betrokken opleidingscentrum. Overigens tekent iedereen die wordt aangenomen een contract waarin staat dat een bevoegdheid behaald gaat worden. Mensen die al langer in dienst zijn worden daarvoor gefaciliteerd.

Een voorbeeld van een on(der)bevoegde docent is de zij-instromer die economie geeft binnen het leergebied Mens & Maatschappij. Hier wordt vakinhoud geïntegreerd uit aardrijkskunde, geschiedenis, levensbeschouwing, economie en praktische sectororiëntatie. Het leergebied wordt voor de tweede klassen behartigd door een koppel: de zij-instromer en een collega met een tweedegraads bevoegdheid in één van de andere betrokken vakken. Dit tweetal bereidt steeds een thema voor aan de hand van de methode 'Pincode boek', met gebruikmaking van 'LINC!' Er worden zo nodig collega's geraadpleegd voor het verkrijgen van extra kennis of materialen.

⁴ De LINC!-gedachte is ontwikkeld door het Fontys vmbo-team, zie www.lereninnieuwecontexten.nl

⁵ zie <http://www.ontwikkelcentrum.nl/linc/>.

Problemen en oplossingen

- Een kleine groep voortrekkers, die geleidelijk is uitgebreid, heeft de nieuwe ontwikkelingen vijf jaar geleden ingezet. De bedoeling is op termijn alle vmbo-docenten te betrekken, maar hiervoor zullen, naar verwachting, nog eens vijf jaar nodig zijn.
- Het vakinhoudelijke niveau moet goed in de gaten gehouden worden om de kwaliteit van het onderwijs te waarborgen. Dit gebeurt o.a. door contact met docenten uit de bovenbouw van het vmbo, over hoe leerlingen met hun in de onderbouw verworven kennis uit de voeten kunnen. De eerste resultaten zijn bemoedigend: van de eerste groep leerlingen die het vernieuwde onderwijs heeft gekregen, heeft vrijwel 100 % onlangs een diploma behaald.
- Gedragsproblemen van leerlingen zijn in het vmbo een belemmering voor leren. Sinds de invoering van leergebieden blijken er minder gedragsproblemen te zijn in de lessen. Tevens is de uitval van leerlingen drastisch gereduceerd.
- Enkele docenten uit de havo-vwo-bovenbouw hebben weerstand tegen de ontwikkeling naar leergebieden. Zij werken liever docentgestuurd, en zijn bang dat zij op een gegeven moment zullen worden gedwongen om ook vakoverstijgend te gaan werken.
- Wijzigingen die samenhangen met de ontwikkeling van leergebieden, zoals bijvoorbeeld in de toewijzing van uren, lokalen of geld, worden soms door tegenstanders gehinderd of vertraagd door procedures, bijvoorbeeld via de medezeggenschapsraad.
- Organisatorisch is het voor de leiding elk jaar een hele klus om het rooster rond te krijgen en te zorgen dat "de gaatjes worden gevuld", met afstemming tussen het vmbo-deel en de andere delen van de school voor een werkbaar gebruik van lokalen, computers enzovoort.
- Er moet prudent worden omgegaan met leermaterialen, met inachtnemen van copyrights. Er is overleg met uitgeverijen over het gebruik van 'content op verzoek', waarbij stukken uit verschillende methoden kunnen worden gekocht, en aangepast aan de schoolspecifieke wensen.

Verband met beroepsidentiteit

De geïnterviewde sectordirecteur ziet de 'nieuwe leraren' als 'kennismakelaars'. Zij zijn meer dan coaches: moeten de leerlingen "naar de bron leiden en hen laten drinken", maar ook kunnen zien wat verschillende leerlingen nodig hebben en de daarbij passende groepsdynamische elementen hanteren. De nieuwe docenten worden in zijn ogen gevoeliger voor *verschillen* tussen leerlingen en gevoeliger voor wat er *na*

het door hen gegeven onderwijs komt: wat vraagt een vervolgopleiding, wat vraagt de maatschappij?

De geïnterviewde docent is in het onderwijs gerold en moest de omslag maken van "docent van de oude stempel", die hij zelf als voorbeeld heeft gehad, naar docent-zijn voor leerlingen die bezig zijn met zoeken van samenhang en begrijpen. Hij is tevreden over deze omslag, vindt de verschillen tussen leerlingen interessant, ziet het als een uitdaging om hen te motiveren, ook al wordt hierbij geduld gevraagd van de docent. Hij is enthousiast als leerlingen ondanks moeilijkheden toch vooruit komen. Verder ziet hij op wat langere termijn mogelijkheden om door te groeien binnen de school. Een minder leuke kant van het beroep vindt hij de regels om het lesgeven heen.

4.2 Resultaten uit de gevalsstudies voor inzet van on(der)bevoegde docenten

Er blijken overeenkomsten maar ook flinke verschillen te zijn tussen de situaties in havo-vwo en die in het vmbo. We noemen eerst de bevindingen en problemen die de scholen gemeenschappelijk hebben, en daarna wat specifiek is voor het vmbo.

Gemeenschappelijke bevindingen voor havo-vwo en vmbo

On(der)bevoegd lesgeven in diverse vormen

Er wordt on(der)bevoegd lesgegeven door:

- Jonge mensen, die nog bezig zijn met het afronden van een tweedegraads opleiding. Veel, zij het niet alle, docenten met een pabo-diploma studeren voor een tweedegraads bevoegdheid in een vak dat dicht ligt bij een basisschoolvak, zoals Nederlands of aardrijkskunde.
- Docenten die een doctoraal of master hebben in een vak, en nog bezig zijn met het behalen van hun diploma aan de lerarenopleiding.
- Docenten die bevoegd zijn voor het ene vak en er onbevoegd een verwant vak naast geven.
- Zij-instromers, met als achtergrond de uitoefening van een beroep, die naast het lesgeven een studie aan de lerarenopleiding moeten afronden.
- 'Wijs grijs' docenten die met (vervroegd) pensioen zijn en, meestal onbevoegd, lesgeven in een vak waarover zij veel kennis hebben vanuit hun beroep (zie gevalsstudie 2).

Bevoegdheid belangrijk

Bevoegdheid van docenten wordt in alle gevallen belangrijk gevonden voor de kwaliteit van het onderwijs. Het motto van enkele scholen: "liever bekwaam dan bevoegd", doet geen afbreuk aan het belang dat gehecht wordt aan bevoegdheid. Dit blijkt simpelweg uit twee feiten: scholen zetten bevoegde docenten in waar deze beschikbaar zijn; en voor bepaalde vakken is een onbevoegde docent helemaal geen optie. Docenten en leidinggevendenden erkennen het belang van gedegen inhoudelijke vakkennis die een docent in staat stelt op het juiste moment de nodige informatie te geven over een onderwerp uit de leerstof of uit de actualiteit. Voor de talen wordt het belangrijk gevonden dat van meet af aan de juiste uitspraak wordt onderwezen door een bevoegd docent. Docenten die on(der)bevoegd lesgeven en hun leiding vinden het dan ook in het merendeel van de gevallen essentieel dat er een bevoegdheid wordt behaald. Dat geldt deels vanwege de formele kanten van de aanstelling (o.a. de rechtspositie), maar vooral vanwege de erkenning van het belang van vakinhoudelijke ondergrond.

Inzet uit nood

De inzet van on(der)bevoegde docenten gebeurt meestal uit nood, vanwege een tekort aan bevoegde docenten. De scholen maken hierbij zoveel mogelijk van de nood een deugd. Dat wil bijvoorbeeld zeggen dat in havo-vwo-scholen docenten met een 'eigen' vak worden ingezet voor een daaraan direct verwant vak; en dat in vmbo-scholen pabo-gediplomeerden bij voorkeur worden ingezet voor leerlingen voor wie een pedagogisch-didactische aanpak voorwaarde is voor het geven van vakinhoudelijk onderwijs.

Vaker onderbevoegd dan onbevoegd

Docenten die zonder de vereiste bevoegdheid lesgeven zijn vaker **onder**bevoegd dan **on**bevoegd. Ze geven geen les vanuit het niets en hebben meestal, naast een goede pedagogisch-didactische ondergrond, een vakmatige ondergrond, zij het in een ander vak dan waarin ze op dat moment onbevoegd lesgeven. Zij-instromers hebben een achtergrond vanuit de uitoefening van een vak, en gebruiken die als basis voor hun lessen. Vrijwel alle on(der)bevoegde docenten uit de gevalsstudies zijn bezig met het behalen van een (extra) bevoegdheid.

Autonomie van de docent

Bevoegde docenten zijn vaak gewend aan een schoolcultuur waarin elke docent een autonome positie inneemt. Sommige bevoegden zijn bang dat het on(der)bevoegde lesgeven ten koste gaat van de kwaliteit van de lessen en afbreuk doet aan het vak.

Enkelen zien de noodzaak in van on(der)bevoegd lesgeven bij een lerarentekort, en zetten zich in als coaches van hun collega's.

Gemeenschappelijke problemen voor havo-vwo en vmbo

Meer feedback en begeleiding nodig

On(der)bevoegde docenten hebben veel begeleiding nodig van hun bevoegde collega's. Dit gegeven komt overeen met de bevinding uit het survey, dat onbevoegd lesgeven zorgt voor toename van werkdruk, zowel voor onbevoegde als bevoegde docenten. Van de onbevoegde docenten blijkt 60 procent behoefte te hebben aan ondersteuning en/of begeleiding, terwijl slechts een goede 40 procent die krijgt. Een nuttige vorm van feedback op lessen, die gegeven worden door onbevoegde docenten, is intervisie. Echter, op veel scholen is er te weinig tijd voor onbevoegde en bevoegde docenten om bij elkaar in de klas te komen kijken en te bespreken wat er beter kan. Op enkele scholen is er begeleiding beschikbaar op structureel ingeroosterde momenten, bijvoorbeeld voor een gezamenlijke lesvoorbereiding, en ook snelle informele hulp door even bij iemand binnen te lopen met een vraag. Op andere scholen schort het aan één van beide vormen. Ondersteuning door externe deskundigen, bijvoorbeeld van een opleidingscentrum, is niet overal beschikbaar.

Meer faciliteiten nodig

On(der)bevoegde docenten hebben ondersteuning en facilitering nodig van hun leidinggevenden. Zij kunnen voor de vereiste studie financieel een beroep doen op een bijdrage uit het scholingsfonds van het ministerie van onderwijs. Sommige scholen faciliteren een deel van de studie door een financiële bijdrage of studie-uren beschikbaar te stellen. Soms staat daar weer tegenover dat docenten zich moeten vastleggen om, na behalen van de bevoegdheid, een aantal jaren aan de school verbonden te blijven. Ook bij ondersteuning door de school vraagt het behalen van de vereiste bevoegdheid, naast het dagelijkse werk, veel eigen tijd en doorzettingsvermogen van de docenten.

Rechtspositie onbevoegden zwak

Er is aandacht nodig voor de rechtspositie van de on(der)bevoegde docenten. Behalen van de vereiste bevoegdheid is voor de meesten een voorwaarde voor het verkrijgen van een vaste aanstelling, in plaats van een verlengde tijdelijke aanstelling of ontslag.

Aandacht nodig voor beleid op langere termijn

De schoolleiding moet elk jaar afwegingen maken op de korte termijn bij de invulling van het rooster. Is het nodig om nieuwe docenten te werven? Zijn die te vinden? Krijgt zo'n nieuwe docent niet een ongewenst 'mini'-baantje? Hoe ver komt de school met de deskundigheid die binnen de school aanwezig is? In ieder geval wil elke school, ook bij een lerarentekort, dat er docenten zijn voor alle klassen, desnoods onbevoegde docenten. Het gevaar bestaat dat, door alleen te kijken naar de korte termijn, het personeelsbeleid op langere termijn niet voldoende behartigd wordt.

Specifieke bevindingen voor de vmbo-gevalsstudies

Pedagogische en interpersoonlijke competentie

De situatie in het vmbo is in een aantal opzichten anders dan voor havo-vwo. Met name in de lagere leerjaren en voor de praktijkgerichte niveaus gaat het om kwetsbare leerlingen. Voordat zij aan vakinhoudelijk leren toekomen moeten ze het vertrouwen in hun mogelijkheden (her)vinden. Daarom worden voor hen nogal eens pabo-gediplomeerde docenten ingezet, die weliswaar niet (geheel) bevoegd zijn maar wél beschikken over goede pedagogische kwaliteiten. Van deze docenten wordt in de eerste plaats interpersoonlijke competentie verwacht: kunnen omgaan met leerlingen en met een klas, conflicten kunnen hanteren, lastige gesprekken met ouders kunnen voeren.

Minder handen voor de klas

In samenhang met deze overwegingen streeft de vmbo-schoolleiding naar 'minder handen voor de klas' en naar meer structuur voor de leerlingen in een vertrouwde sfeer. Doel van de grotere gerichtheid op wat de leerlingen nodig hebben is het verminderen van gedragsproblemen en het voorkómen van schooluitval.

Varianten in ontwikkeling naar leergebieden

Het meer gestructureerde onderwijs wordt soms gegeven in de vorm van aparte vakken, en soms in het kader van vakoverstijgende lessen in leergebieden, geïntegreerde vakgebieden of 'domeinen' (gevalsstudie 5). Vakoverstijgend onderwijs is bedoeld om meer samenhang aan te brengen in de verschillende vakinhouden, en het onderwijs interessanter en begrijpelijker te maken voor de leerlingen. De ontwikkeling van dergelijk onderwijs, bijvoorbeeld in leergebieden, is een kwestie van jaren, en de stand van zaken verschilt van school tot school. Vaak is er sprake van een combinatie van onderwijs in leergebieden en in aparte vakken. De variëteit in de mate

waarin leergebieden gerealiseerd worden komt overeen met het gevarieerde beeld dat uit het survey naar voren komt over het lesgeven in leergebieden. De meningen hierover zijn vooralsnog niet onverdeeld positief.

Teambevoegdheid

Als voldoende bevoegde docenten beschikbaar zijn binnen een team dat een leergebied behartigt is er sprake van teambevoegdheid⁶ in het kader van de wet BIO (Wet op de Beroepen in het Onderwijs)⁷. We hebben onvoldoende informatie verzameld om vast te stellen of deze teambevoegdheid overal goed geregeld is.

Specifieke problemen blijkend uit de vmbo-gevvalsstudies

Pabo-docenten beperkt inzetbaar

Pabo-gediplomeerde docenten zijn slechts beperkt inzetbaar, namelijk in de lagere leerjaren en voor de praktijkgerichte niveaus. Zij geven meestal les in vakken die verwant zijn aan basisschoolvakken. Voor andere vakken en andere stromen, zoals de theoretische leerweg, kiezen de scholen liefst voor bevoegde docenten. Ook de on(der)bevoegde docenten zelf vinden dat ze geen les kunnen geven in die andere vakken of leerwegen.

Meer maatwerk nodig voor behalen bevoegdheid

Er zijn diverse geluiden dat het gemakkelijker zou moeten worden om een tweede bevoegdheid te behalen voor docenten die al over één bevoegdheid beschikken. Er is behoefte aan een regeling die meer maatwerk mogelijk maakt. Ook zijn er verschillende meningen over de gewenste graad van bevoegdheid voor het vmbo en de wijze waarop deze behaald moet worden. Er zijn in dit verband ideeën over een speciale vmbo-bevoegdheid (zie ook onder Aanbevelingen).

⁶ Sinds 1 augustus 2006 is een nieuwe regeling voor de onderbouw VO van kracht. De regels voor bevoegdheden van leraren bieden sinds die datum meer ruimte voor scholen om te kiezen voor individuele bevoegdheid of teambevoegdheid. Het is toegestaan dat een docent meer vakken voor een groep leerlingen verzorgt, mits in het team waarvan hij deel uitmaakt voor alle te geven vakken een bevoegd docent aanwezig is die de inhoudelijke verantwoordelijkheid draagt.

⁷ Per 1 augustus 2006 is de Wet op de Beroepen in het Onderwijs (wet BIO) aangepast om de bevoegdheden te regelen en een minimumniveau van kwaliteit van het onderwijspersoneel te garanderen in de vorm van bekwaamheidseisen.

Omgaan met weerstanden

Elke school die bezig is met vernieuwingen krijgt te maken met weerstanden van docenten en soms ook van ouders. Scholen zijn op zoek naar manieren om hiermee om te gaan. Het is van belang dat weerstanden op waarde geschat worden, en inhoudelijk betrokken in de voortgang en bijsturing van het vernieuwingsproces.

5 Beroepsidentiteit en intrinsieke motivatie

De vier belangrijkste motieven om docent te worden, zo blijkt uit het survey, zijn alle intrinsiek. Docenten vinden lesgeven interessant werk, willen het vak overdragen, willen met kinderen kunnen werken, en achten de zelfstandigheid en verantwoordelijkheid in het werk belangrijk. De extrinsieke factoren, zoals het salaris, de vakantie, de mogelijkheid het werk te combineren met zorg, spelen een minder grote rol. Verschillen tussen extrinsiek en intrinsiek gemotiveerde docenten zijn niet aangetroffen. Docenten zijn primair intrinsiek gemotiveerd.

Daarnaast hebben we in het survey gekeken naar de beroepsidentiteit. Zijn er verschillen tussen docenten die het overbrengen van het vak primair zetten en docenten die het omgaan met leerlingen belangrijk vinden? Uit het survey blijkt dat het verschil tussen de twee groepen docenten niet zo groot is. Bij de helft van de docenten liggen deze prioriteiten direct naast elkaar.

Uit de analyses blijkt dat docenten die het vak het allerbelangrijkst vinden inderdaad de meeste problemen ervaren met het onbevoegd lesgeven en het lesgeven in leergebieden. Docenten die het omgaan met leerlingen belangrijk vinden zijn in het algemeen iets positiever over het lesgeven in leergebieden, alhoewel niet significant.

De bevindingen uit de gevalsstudies over de beroepsidentiteit zijn in overeenstemming met de survey-resultaten. Alle respondenten, zowel uit havo-vwo als uit het vmbo, vinden intrinsieke factoren het belangrijkste voor hun beroepsidentiteit. In verschillende toonaarden noemen zij de passie voor hun vak en de aantrekkelijkheid van het werken met jonge mensen, die zij kunnen interesseren voor dat vak. Zij vinden het belangrijk dat ze als docenten voldoende vakkennis hebben, bevoegd én bekwaam zijn, en voldoende mogelijkheden hebben om uit de leerlingen te halen wat er in zit. Een niet te onderschatten factor is dat docenten plezier uitstralen in de uitoefening van hun vak, dat gekenschetst wordt als "soms irritant, maar meestal erg dankbaar werk". Verschillende respondenten noemen de geweldige ervaring als leerlingen opeens echt iets begrijpen over een moeilijk onderwerp. Ook het collegiale karakter van het docent-zijn is een positieve factor.

Een beperking die genoemd wordt voor plezier in het vak is dat een docent zich niet gemakkelijk verder inhoudelijk kan ontwikkelen. Er komen elk jaar weliswaar nieuwe leerlingen, maar deze stellen de docent steeds voor dezelfde soort uitdaging.

Een intrinsieke factor van ruimere strekking is de overtuiging van docenten dat zij een belangrijke maatschappelijke bijdrage leveren als zij ervoor zorgen dat leerlingen hun mogelijkheden ontwikkelen en zo hun weg vinden in de maatschappij.

Specifiek voor respondenten uit de vmbo's geldt dat velen pedagogische bekwaamheid stellen boven de vakinhoudelijke en didactische bekwaamheid, met name voor docenten die lesgeven aan leerlingen uit de lagere leerjaren en de praktijkgerichte niveaus. Deze leerlingen moeten zich eerst veilig voelen in hun groep voordat zij tot leren kunnen komen. Echter, ook al staat bevoegdheid niet voorop, die wordt wel degelijk gezien als een factor van belang voor succesvol lesgeven.

Extrinsieke factoren spelen volgens alle geïnterviewden een mindere rol. Wel wordt als negatief genoemd dat de salarissen niet in overeenstemming zijn met het veeleisende werk, en dat doorgroeimogelijkheden binnen een school, bijvoorbeeld naar een managementfunctie, doorgaans beperkt zijn.

Sommige docenten in de scholen maken zich zorgen over de maatschappelijke status van hun beroep. Zelf hebben zij vier jaar of langer hard gestudeerd om een bepaald vak te mogen geven. Zij vinden dat aan hun vak afbreuk wordt gedaan als het steeds vaker onbevoegd gegeven wordt. Dit feit komt overeen met de bevinding uit het survey, dat een substantieel deel van de respondenten (23 procent) vindt dat het onbevoegd lesgeven de beroepsidentiteit in de knel brengt.

Anderen zien een verschuiving in de identiteit van het docentschap. De 'oude' docent studeerde een *vak*, en kon tijdens de ruime studietijd naast gedegen vakkennis ook veel algemene ontwikkeling opdoen. Het lesgeven daarna leerde je met vallen en opstaan. De 'nieuwe' docent wordt opgeleid tot *docent*, waarbij het vak niet per definitie op de eerste plaats staat.

Een voorbeeld van 'nieuwe docenten' zijn docenten die in leergebieden werken. Als zij vrijwillig en enthousiast aan de slag kunnen om zich, vanuit de bevoegdheid voor één vak, lesstof uit andere vakken eigen te maken en die te gebruiken in vakoverstijgende thema's, zien ze dat als een verrijking van het docentschap. Vakmatige ondergrond in tenminste één vak wordt hierbij genoemd als essentieel. We hebben geen informatie over hoe dit werken in leergebieden uitpakt als docenten onvrijwillig worden ingezet.

Tenslotte wordt, vanuit het perspectief van een leidinggevende, over de 'nieuwe docenten' gezegd dat deze gevoeliger zijn voor verschillen tussen leerlingen en daarop beter weten aan te sluiten in hun lessen. Ook zijn de 'nieuwe docenten' gevoeliger voor wat er ná het door hen gegeven onderwijs komt. Zij vragen zich vaker af wat er van leerlingen gevraagd zal worden door een vervolgopleiding of door de maatschappij.

6 Conclusies

Eerst zetten we de gegevens op een rij.

Een kwart van de docenten in de onderbouw geeft wel eens onbevoegd les. Schoolleiding en docenten hechten echter, zo blijkt uit het onderzoek, aan bevoegde docenten voor de klas.

Op zo'n tien procent van de scholen wordt gewerkt met leergebieden, vooral in het vmbo. Bijna 30 procent van de docenten in de onderbouw geeft wel eens les in leergebieden (teams, projecten, units, e.d.). Ongeveer één op de drie doet dit dan onbevoegd.

Vooraf docenten in havo-vwo en in de theoretische leerweg van het vmbo zien leergebieden niet als wenselijk. Zij zijn bang voor verlaging van het vakniveau en voor kwaliteitsverlies van het onderwijs.

Uit het onderzoek blijkt verder dat er geen tegenstelling is tussen docenten die vakdocenten die leerlinggericht zijn. Deze identiteiten liggen dicht bij elkaar. Wel wordt er een verschuiving gesignaleerd van een beroepsidentiteit gericht op het vak naar een beroepsidentiteit gericht op een breder docentschap, en daarmee meer gericht op de leerling. Vooral in het vmbo wordt de pedagogische kwaliteit van docenten om met de vaak kwetsbare leerlingen om te gaan belangrijk gevonden.

Uit het onderzoek als geheel komt een genuanceerd beeld naar voren. Een deel van de docenten ervaart duidelijk problemen met de invoering van leergebieden en het onbevoegd lesgeven, maar er is ook een deel dat mee wil denken over teams, leergebieden en de problematiek rond onbevoegd lesgeven. Meer dan in het verleden houden docenten rekening met de pedagogische aanpak en zien ze het vak als niet alleen zaligmakend. Zij zijn bereid te werken in leergebieden onder condities als tijd voor voorbereiding, opleiding in het nieuwe vak/leergebied, begeleiding door collega's, afstemming met collega's, behoud van autonomie, niet al teveel concessies aan de vakinhoud en goede steun van de schoolleiding.

Dat neemt niet weg dat het survey en de gevalsstudies de zorgen bevestigen van waaruit het onderzoek is gestart. Eén op de vijf onbevoegde docenten is ontevreden met het onbevoegd lesgeven. Ruim de helft krijgt geen ondersteuning bij het onbevoegd lesgeven. Bij de bevoegde docenten is de ontevredenheid over het onbevoegd lesgeven nog groter, vooral omdat ze zien dat onbevoegden hun vak geven, waarvoor zij zelf jaren hebben gestudeerd.

Voor ruim de helft van de docenten in leergebieden betekent het lesgeven in leergebieden een verlaging van het vakniveau. Bij het ontwikkelen van leergebieden worden blijkbaar concessies aan het vakniveau gedaan. Voor de meeste docenten betekent het lesgeven in leergebieden een grotere taakbelasting. Docenten krijgen verder weinig steun en begeleiding vanuit de school om zich voor te bereiden op het werken in leergebieden, terwijl hieraan grote behoefte is. De beoogde meerwaarde van leergebieden (samenhang tussen vakken en een verbeterde pedagogische relatie met leerlingen) komt nog onvoldoende uit de verf. Docenten die onbevoegd lesgeven in leergebieden zijn duidelijk negatiever dan docenten die dit bevoegd doen. Een deel van de docenten heeft het gevoel dat de schoolleiding leergebieden van bovenaf heeft opgelegd en dat er te weinig tijd, ruimte en faciliteiten zijn om zich hierop adequaat voor te bereiden.

Positief is dat vier op de vijf docenten die onbevoegd lesgeven, ondanks de toenemende taakbelasting, hiermee uit de voeten kunnen. Veel docenten zijn, zeker onder bepaalde condities, bereid (tijdelijk) onbevoegd les te geven, of les te geven in leergebieden.

Dit noopt tot nog eens goed nadenken over de invoeringscondities van leergebieden en oplossingen voor de problemen. Zowel voor schoolleiding als voor het beleid zijn er aangrijpingspunten voor actie.

7 Aanbevelingen

Het onderzoek is begonnen met de vraag naar oplossingen voor het onbevoegd lesgeven in de onderbouw, zowel in vakgerichte lessen als binnen leergebieden. Uit ons onderzoek blijkt dat er eigenlijk geen echte oplossing is. Zowel uit het survey als uit de gevalsstudies blijkt dat docenten en schoolleidingen hechten aan bevoegdheden. Alleen in noodgevallen worden onbevoegde docenten ingezet, met name bij een tekort aan bevoegde docenten. Scholen zetten liever een onbevoegde docent voor de klas dan een klas naar huis te moeten sturen. Een bewuste keuze voor inzet van Pabo-gediplomeerde docenten als on(der)bevoegden wordt alleen gemaakt voor de lagere leerjaren en het praktijkgerichte onderwijs in het vmbo. Van on(der)bevoegde docenten wordt meestal verwacht dat ze alsnog een bevoegdheid behalen. Op basis van ons onderzoek doen we de volgende aanbevelingen.

7.1 Aanbevelingen met betrekking tot bevoegdheden

Bovenschools:

- 1) Waardeer de manier waarop scholen omgaan met on(der)bevoegden. Nergens wordt bevoegdheid zomaar losgelaten. De scholen roeien met de riemen die ze hebben, en maken daarbij van de nood een deugd.
- 2) Overweeg invoering van een speciale bevoegdheid voor het vmbo. Er bestaan hiervoor reeds plannen. De OGVO (Onderwijsgemeenschap Venlo en Omstreken) en andere Limburgse VO-besturen zijn, in samenwerking met overige betrokkenen⁸, bezig met een initiatief om een éénjarige opleiding te ontwikkelen in het kader van het regionale arbeidsmarktplatform, in het leven geroepen om het lerarentekort te bestrijden. Zo zou de derdegraads bevoegdheid herleven die heeft bestaan tot 1985 en waarmee docenten les mochten geven op de toenmalige mavo en het lbo. Dit initiatief heropent de discussie die een paar jaar geleden zonder succes gevoerd is. Kernpunt voor deze discussie is het omgaan met de gedragsmatige kant die in het lesgeven aan vmbo-leerlingen zo'n grote rol speelt.

⁸ Betrokken zijn Hogeschool Zuid en Fontys Hogescholen. De gedachte is geïnspireerd door het Sectorbestuur Onderwijsarbeidsmarkt (SBO).

- 3) Maak in het algemeen meer maatwerk mogelijk in het behalen van een aanvullende bevoegdheid voor docenten die al een bevoegdheid hebben.

Op schoolniveau:

- 1) Faciliteer docenten die een opleiding volgen om hun bevoegdheid te behalen: in tijd, kosten van de opleiding, reiskosten, een bonus.
- 2) Zorg dat on(der)bevoegde docenten voor hun lesgeven ondersteuning en begeleiding krijgen van collega's en van de schoolleiding. Zie voor een voorbeeld de 'maatjes'-pilot in gevalstudie 5, waar een bevoegd docent structureel samenwerkt in een koppel met een onbevoegd 'maatje', binnen een ruimer team met veel mogelijkheden voor ondersteuning en coaching. Ook gevalstudie 7 laat zo'n voorbeeld zien. Zorg waar mogelijk voor ondersteuning door externe deskundigen, bijvoorbeeld van een opleidingscentrum.
- 3) Zorg voor feedback op het onderwijs dat gegeven wordt door on(der)bevoegde docenten: door middel van collegiale intervisie, en periodieke functioneringsgesprekken.
- 4) Kijk niet alleen naar de korte termijn: hoe krijgen we het rooster rond? maar zorg ook voor een goed personeelsbeleid op langere termijn.

7.2 Aanbevelingen met betrekking tot leergebieden

Op schoolniveau:

- 1) Als er leergebieden ingevoerd worden, neem daarvoor dan ruim de tijd. Het is een complex vernieuwingsproces.
- 2) Voer leergebieden niet in 'van bovenaf', maar in overleg met de betrokken docenten. In gevalstudie 7 zijn de teams die elk een leergebied behartigen, tevreden over de ruimte die ze hebben om het onderwijs grotendeels zelf te organiseren.
- 3) Zorg voor goede ondersteuning. Zorg dat de tijd en inspanning die docenten investeren gewaardeerd wordt in de vorm van aandacht, middelen, beloning.
- 4) Zorg voor de beschikbaarheid van methoden en materialen. Voor sommige leergebieden zijn er speciaal ontwikkelde methoden met samenhangende informatie uit de betrokken vakken. Er zijn gemeenschappelijke databases beschikbaar met materialen en opdrachten die gevuld worden door docenten en ontwikkelaars (zie bijvoorbeeld LINC! in gevalstudie 7). Ook bestaan er elektronische hulp-

middelen waarmee gemakkelijk informatie kan worden getoond in verband met actuele onderwerpen.

- 5) Zorg voor leernetwerken. Ga kijken bij andere scholen hoe zij leergebieden invoeren. Welke ervaringen hebben zij ermee? Wat gaat goed of minder goed? Welke methoden en materialen gebruiken zij? Zie bijvoorbeeld de website van het CPS waar docenten die in leergebieden werken ervaringen kunnen uitwisselen:
<http://download.cps.nl/download/Onderbouw%20vo/Videosleergebieden.htm>
- 6) Neem weerstanden tegen de vernieuwingen, van docenten en van ouders, serieus. Betrek hun argumenten als waardevolle informatie in de voortgang en bijsturing van het proces.

Geraadpleegde literatuur

- Boogaard, M., Blok, H., Eck, E. van & Schoonenboom, J. (2004). *Ander onderwijs, minder leraren*. SCO-rapport 718. SCO-Kohnstamm Instituut, Universiteit van Amsterdam.
- Commissie Leraren (2007). *LeerKracht!* Advies van de Commissie Leraren in opdracht van het ministerie van OCW.
- Derriks, M. & Geijssel, F. (2006). *Vooruitlopen op de wet. Ervaringen van scholen met de beleidsregel Vernieuwing Onderbouw VO 2005-2006*. SCO-rapport 752. SCO-Kohnstamm Instituut, Universiteit van Amsterdam.
- Diephuis, R. & Kasteren, R. van (2003). *Scenario's voor een herontwerp van de basisvorming*. Verschenen in opdracht van het VVO (nu Schoolmanagers_VO) in juni 2003.
- Ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap (2007). *Actieplan LeerKracht van Nederland. Beleidsreactie op het advies van de Commissie Leraren*.
- Onderwijsraad (2006). *Waardering voor het leraarschap*. Den Haag: Onderwijsraad.
- Onderwijsraad (2007). *Leraarschap is eigenaarschap*. Den Haag: Onderwijsraad.
- Voncken, E., Derriks, M., Ledoux, G., Slegers, P. & Kock, J. de (2007). *Een hele toer. Ervaringen van schoolleiders en docenten met de vernieuwing van de onderbouw VO* (Rapportnummer 794). Amsterdam: SCO-Kohnstamm Instituut.
- Vrieze, G. & Gennip, H. van (2007). *Beroeps- en functievorming bij intern begeleiders*. Nijmegen: ITS.
- Vrieze, G., Mok, A. & Smit, F. (2004). *Beroepsonderwijs als integrale beroepsvorming*. Nijmegen: ITS.